

LA FESTA DE TOTS SANTS

INTRODUCCIÓ

La tardor és un temps de transició entre l'estiu i l'hivern. És un temps caracteritzat pel canvi en els hàbits i els ritmes de la vida quotidiana.

La festa de Tots Sants determina l'inici del cicle de la terra: després de l'abundor i les collites de l'estiu, ve el repòs, la mort aparent de la natura. Però també és el moment de la sembra, promesa del ressorgiment de la vida amb el retorn del bon temps.

Comença el cicle anual de la foscor i el fred; les nits seran més llargues i els dies més curts; la climatologia farà més dura la vida.

Encara que en la nostra societat actual la vida a la ciutat s'allunya i desconnecta dels cicles naturals, la tardor segueix mantenint aquest caire de canvi i d'inici d'un nou cicle: recomencen les activitats culturals i socials, comença el curs escolar, canvia la programació dels mitjans de comunicació... Molta gent retorna, en definitiva, als seus hàbits quotidians després del període "excepcional" de l'estiu.

LA FESTA DELS MORTS

Des de temps remots, diferents cultures i civilitzacions, allunyades en la geografia i en el temps, han celebrat, els primers dies del mes que nosaltres anomenem novembre, una festa dedicada al record i la relació amb els difunts. La majoria de festes del calendari tradicional coincideixen amb els cicles de la natura i els períodes estacionals de fred/calor, llum/foscor, etc.

Tots Sants, la festa dels morts, ens arriba en un moment clau de l'any, un moment en què la mateixa natura sembla morir. Ha passat el temps de l'abundor, de les collites de l'estiu i de la verema... Les fulles de molts arbres cauen i la terra sembla morta. És el temps de la sembra; els camps, però, restaran erms fins que amb la primavera retorni la vida. Comença el temps fred i les nits són més llargues. Tot plegat, la idea de la mort es fa present en un període concret que, dels celtas (els celtas van ser un grup de pobles que es van estendre per l'Europa Occidental entre el 900 i el 100 aC. La seva cultura era totalment oral i els dipositaris d'aquesta tradició oral eren els membres de la casta sacerdotal, els druides) als egipcis, dels romans fins a nosaltres mateixos, ha estat celebrat com el temps dels difunts.

Sembla que la nostra festa deriva, en concret, de la festa celta dels morts, anomenada **Samain** o **Samhain** en els llenguatges gaèlics (les llengües parlades a Holanda, Escòcia i l'illa de Man). El culte als difunts era una part molt important de la religió dels antics celtas, fet encara avui constatable en la riquesa i la varietat de les tradicions folklòriques relacionades amb els morts que conserven els pobles d'arrel cèltica. Per als celtas, l'any estava dividit en dos períodes: el temps clar i el temps fosc. Els dies del **Samain** obrien el període d'obscuritat. Eren considerats uns "temps fora del temps", entre les dues meitats de l'any i, les terres de l'altre món estaven obertes i entraven en contacte amb el món dels humans.

Malgrat la seva cristianització, la festa de Tots Sants ha conservat tota una sèrie d'elements que corresponen a creences anteriors al cristianisme.

Ara bé, a principis del segle VII, el Papa Bonifaci IV, que va tenir el poder de l'església catòlica de l'any 608 a l'any 615 en comptes de fer enderrocar el Panteó (PANTHEON = Temple "Dedicat a totes les divinitats") de Roma, el va purificar i el va consagrar en honor a la Verge i a tots els Màrtirs (les persones cristianes que morien en defensa de la seva fe).

Més tard un altre Papa dedicà una capella dins aquest temple a Tots el Sants i més tard un altre Papa va establir com a dia dedicat a Tots els Sants l'1 de novembre, ordenant, al mateix temps, que se la tingués com una de les festes principals de l'any litúrgic.

A les acaballes del segle X es va afegir a aquesta festa una altra dedicada a pregar pels fidels difunts, fet que ha seguit perpetuant-se, i es conserva encara. Per això, després del dia de Tots Sants segueix immediatament el dedicat als Morts.

Avui dia la paraula Panteó ha passat de significar "Temple dedicat a totes les divinitats" a significar "sepultura"

Activitats

- 1.- Per què Tots Sants se celebra en aquest moment de l'any i no a l'estiu?
- 2.- La nostra festa dels morts de quina festa es deriva?
- 3.- Com dividien els celtas l'any?
- 4.- Quin període obrien els dies del Samain i com consideraven aquests dies els celtas?
- 5.- Què significa la paraula pantheon?
- 6.- Què significa avui dia la paraula panteó?
- 7.- Què va fer el Papa Bonifaci IV amb el Panteó Romà?
- 8.- Què va passar a les acaballes del segle X?

LES CREENCES

Era creença comuna que la nit de Tots Sants les ànimes dels avantpassats retornaven a les cases i els llocs on havien viscut. Fins i tot es precisava l'hora: a partir de les dues de la tarda de la diada de Tots Sants fins a l'endemà a la mateixa hora.

Aquesta idea del retorn dels avantpassats no anava sempre lligada als temors que inspira la mort i els esperits en la nostra cultura i que es veu reflectida en l'existència d'una literatura o un cinema de terror basats en la idea del retorn dels difunts.

Sense afirmar que no existís aquest caràcter terrible, cal apuntar que, en les antigues cultures, els difunts i, especialment els avantpassats, eren considerats com a protectors de la casa, com una mena de petites divinitats familiars en qui confiar. I si en tot cas hi havia alguns moments de l'any en què els esperits podrien ser perillosos, hi havia els corresponents rituals per conjurar-los.

Aquesta idea dels morts-protectors es conserva encara en moltes de les tradicions que han arribat fins a nosaltres. Tradicions com la de posar aquella nit un plat més a taula, o deixar un lloc buit per als familiars difunts; o bé, obrir les portes perquè passin les ànimes, o mirar de no moure massa coses pels racons, convençuts que eren els llocs de la casa on es quedaven les animetes.

Hi ha força costums relacionats amb el foc i les ànimes: posar un llum a la porta de la casa per guiar-les, encendre el foc de la llar perquè s'escalfin, encendre espelmes o llums d'oli -a les habitacions o a la cuina- en record dels difunts...

Es creu que les ànimes que són al purgatori retornen a les cases i si troben bona acollida de part dels seus familiars, van directes al cel, i si no, han de continuar penant.

Altres creences afecten directament als infants. Així, en fer la castanyada, es deia als nens i nenes que no es mengessin totes les castanyes perquè si no en deixaven a la nit alguna per a les ànimes, aquestes anirien a la nit a estirar-los pels peus mentre dormissin. Les criatures, és clar, preferien deixar-ne alguna als peus del llit, que l'endemà trobaven canviada per un panellet. En algunes poblacions, els infants posaven una castanya en cada graó de l'escala de la casa o pels racons i d'altres resaven un parenostre en menjar-se-les perquè, a la nit, els morts no se'ls endugessin.

Activitats

- 1.- Quina era una creença comuna el dia de Tots Sants?
- 2.- De quina hora a quina hora passava això?
- 3.- Explica 5 costums que tenen relació amb la idea dels morts-protectors
- 4.- Quina creença hi havia respecte de les ànimes del purgatori?
- 5.- Explica una creença que tingui relació amb els infants

LA CASTANYADA

Un dels costums més característics de la diada de Tots Sants és la castanyada. La castanya és un dels productes per excel·lència de la tardor.

Però què ens porta a menjar les castanyes, els fruits de l'època, durant aquesta diada? Se suposa que tal vegada la tradició es va iniciar durant la nit que va del dia de Tots Sants al dels Morts.

En temps antics els campaners, durant aquesta vetllada, no paraven de fer sonar les campanes de les esglésies parroquials i conventuals per avisar el veïnat de l'oportunitat de pregar pels difunts. El cansament que això els produïa feia necessari refer forces, servint-se de la fruita del temps, que era la que més abundava. Les acompanyaven d'alguns traguets de vi blanc per fer-les més passadores.

El cas és que a les acaballes del segle XVIII el costum de menjar castanyes en aquesta diada s'havia generalitzat extraordinàriament, de tal manera que les venedores d'aquesta fruita de tardor s'esforçaven a servir-les torrades.

Això va fer que apareguessin les castanyeres procedents de les poblacions veïnes per exercir la seva indústria: torrar castanyes.

Les castanyeres d'aquell temps vestien de manera pròpia. Duien unes faldilles de sargil (roba de llana a la qual pràcticament no se li havia tret la substància greixosa i cerosa que té la pell dels animals dels quals s'obté) molt amples i folrades, amb davantal de cànem (en castellà "cáñamo") i llana. Al cap duien una caputxa blanca de llana, molt llarga, que els arribava fins més avall de mitja faldilla. La duien lligada al coll i a la cintura.

Empraven fogons de terrissa semblants a una copa, i així eren anomenats. Donaven vuit castanyes per un "quarto", equivalent a tres cèntims de la nostra moneda.

Les castanyeres anunciaven la seva indústria amb un crit especial que deia:

- Calentes i grosses;
qui en vol ara que fumen?

La mainada, per fer-les enfadar, els cridava:

- Petites i dolentes;
de les vuit, set les pudentes.

Fins fa uns anys, la castanyera era un personatge típic que es podia trobar pels carrers dels nostres pobles des dels volts de Tots Sants fins ben a prop del Nadal. Les castanyes es venien torrades, ben calentes i embolicades en paper.

A l'actualitat, si bé no hi ha castanyeres, a l'època de Tots Sants es poden trobar parades de castanyes torrades en diversos punts de la ciutat, moltes d'elles portades per gent jove, sobretot estudiants, que troben en aquesta activitat la possibilitat d'obtenir uns beneficis econòmics durant uns dies.

A diversos pobles, el dia de Tots Sants, els cafès, els bars, posaven plats de castanyes i porrons de vi a les taules i la gent feia la castanyada col·lectivament. En algunes ocasions, aquestes castanyes eren procedents d'una capta que s'havia organitzat anteriorment per les cases del poble.

Els costums de captar llenya i sobretot castanyes són característics, com és lògic, dels pobles on es produeixen; perquè, en aquests pobles, la majoria de les cases tenien castanyes pròpies.

A Reus, la castanyada s'havia celebrat el dia dels difunts (2 de novembre), cosa que sembla força sorprenent, perquè a quasi tot arreu es fa el dia abans. La gent de Reus "menjaven castanyes de Prades, torrades al foc de la llar, i confitura, i per veure,

garnatxa. ja tips i vençuts per la son els menuts se n'anaven a dormir, no sense abans haver deixat pels racons un grapatet de castanyes per les animetes dels difunts, que a la nit acudien a recollir-les, deixant en substitució un tros de confitura".

Des de fa uns anys se celebren castanyades populars, a l'aire lliure, amb ball, parades de castanyes, coques, moscatell i altres begudes, i d'altres organitzades per particulars, entitats i associacions, o per les discoteques, que des de fa uns anys ofereixen al seus clients noves versions de la castanyada.

Activitats

- 1.- Per què es mengen castanyes per tots Sants?
- 2.- D'on sembla que procedeix el costum de menjar castanyes?
- 3.- A les acaballes de quin segle el costum de menjar castanyes s'havia estès extraordinàriament?
- 4.- Com vestien les castanyeres?
- 5.- Què utilitzaven per torrar les castanyes?
- 6.- Quan costaven 8 castanyes?
- 7.- Què cridaven les castanyeres i que els responien els nens i nenes per fer-les enfadar?
- 8.- Abans hi havia castanyeres. Qui es dedica a vendre castanyes torrades avui dia?
- 9.- A Reus les castanyes es mengen un dia diferent a quan ho fem els altres llocs de Catalunya. Quin dia ho fan i com ho celebren. Què fan els nens i nenes?

LES RIFES DE PANELLETS

A més de les castanyes, hi ha dos menjars típics d'aquesta diada: els panellets i la fruita confitada.

Els panellets són un producte de rebosteria casolana, fets amb ametlla, sucre i rovell d'ou, bàsicament. En els de qualitat inferior, s'hi afegeix una part més o menys gran de moniato o patata. Poden anar coberts o no de pinyons i moltes cases en fan d'especials, segons el seu costum i imaginació, afegint-hi coco, xocolata, etc.

Els panellets són típics de moltes poblacions de Catalunya, encara que en altres comarques reben noms diferents, com "migetes" a les terres lleidatanes. Les rifes de panellets eren, en canvi, pròpies de les ciutats o poblacions grans, sobretot de Barcelona. Els cafès preparaven taules molt ben parades, amb molts plats plens de panellets i fruita confitada, tots ben embolicats. Anaven rifant-los, tot procurant refer els de la taula perquè aquesta fes sempre goig i convidés a prendre part a la

rifa. També els pastissers organitzaven les seves rifes i, rifaires particulars que, a Barcelona, posaven les seves taules en diferents indrets de la ciutat per rifar plats de panellets i pollastres.

Les rifes de panellets es mantenen amb total vigència a la nostra ciutat, encara que, com altres costums, han tingut moments bons i dolents. Des d'antic, han estat les associacions diverses, les organitzadores de les rifes de panellets.

Les rifes organitzades per entitats culturals, recreatives o esportives funcionen a la nostra ciutat de la forma següent. Hi ha una taula amb tres persones: dues, encarregades de recollir i anotar les apostes, i l'altre, encarregada de fer girar el bombo, on hi ha vint boles, numerades de l'1 al 20. Hom pot apostar els plats que vol a cada número i cada aposta val una determinada quantitat de diners. Quan la majoria de números estan coberts, qui fa anar el bombo crida *...iva bola!* i en treu una. Aquells que han jugat al número guanyador reben els plats corresponents al valor de la seva aposta. A més de plats de panellets i confitura, hom pot escollir ampolles de vermut o d'altres licors.

Després d'uns anys de crisi als setanta, des de començament de la dècada dels vuitanta el costum es va revitalitzar i cada any alguna entitat o associació s'afegeix a les que munten rifes el matí del dia de Tots Sants. La gent va d'un lloc a l'altre jugant una mica aquí, una mica allà, donant preferència a l'entitat de què es soci o a la que per costum va a jugar.

L'origen dels panellets com a menjar característic de la diada de Tots Sants és poc clar. Poden ser un record d'antics àpats funeraris: en alguns indrets la gent portava els panellets a l'església en cistells i se'ls menjava dins del mateix temple en comunitat. En les poblacions de la Catalunya vella, hi havia el costum de celebrar una menjada després de la mort d'algun familiar. Aquest menjar tenia un caire ritual en la forma de parar la taula, la distribució dels comensals i els menjars que es donaven.

Un altre costum, comú a molts pobles d'Europa, però que a casa nostra sembla haver desaparegut, és el de fer ofrenes rituals a l'església o davant la sepultura. Una de les ofrenes més característiques és la de menjars, especialment de pa. Aquests menjars devien servir simbòlicament a l'ànima del difunt en el seu viatge al més enllà. Aquestes pràctiques, d'origen molt anterior al cristianisme, han perviscut fins a temps recents.

Hi havia un tipus especial de panets d'ofrena que es destinava als difunts. Pot ser que els nostres panellets tinguin els seus orígens en aquests costums funeraris avui perduts.

Quant a la fruita confitada, cal pensar en el moment de l'any en què ens trobem. A la tardor, el rebost és ple de conserves, confitures i altres productes comestibles de llarga durada elaborats amb les fruites recollides a l'estiu.

Activitats

- 1.- A més de les castanyes, quins altres dos productes són típics de menjar per Tots Sants?
- 2.- Amb què es fan els bons panellets?
- 3.- Quin nom reben els panellets en algunes comarques de Catalunya?
- 4.- Què són les rifes de panellets?
- 5.- En quins costums pot estar l'origen del nostre costum de menjar panellets el dia dels morts? Explica'n un
- 6.- Per què és un menjar típic la fruita confitada?

EL TEATRE

La festa de Tots Sants tenia, a l'igual d'altres celebracions, les seves representacions teatrals al carrer. Per la seva temàtica, començarem per parlar del ball de la mort, encara que pròpiament no fos exclusiu d'aquesta diada.

El ball de la mort és una representació de teatre medieval força estesa arreu d'Europa. Antigament s'havia representat, a l'interior dels temples, a les seves portes o als atris. Més endavant devia passar al carrer i era representat en ocasions solemnes, i no pas, com hem dit abans, només per Tots Sants.

Hi ha notícies de la seva representació a Barcelona a mitjans del segle XVII.

El ball de la mort es representava per les places del nucli antic de la ciutat en el transcurs d'una processó per les ànimes (els morts). Aquesta processó estava inspirada en el costum que tenien els joves de sortir, la nit de Tots Sants, disfressats amb un llençol blanc, a espantar els vianants, com si fossin esperits del més enllà.

Per acabar aquest apartat, hem d'apuntar que, com en tantes altres poblacions de Catalunya, en els teatres de la ciutat es representava també el *Don Juan Tenorio*, ja fos de manera seriosa o en versions burlesques, com el *Don Juan Tenorio*. Aquestes representacions han arribat fins fa pocs anys en què s'han deixat de representar

Activitats

- 1.- Què és el ball de la mort?
- 2.- En què consistia?
- 3.- Quina obra de teatre era costum representar per Tots Sants?

LA VISITA ALS CEMENTIRIS

El dia de Tots Sants i, sobretot, el dia de Difunts, el 2 de novembre, la gent va als cementiris a visitar les tombes dels avantpassats, a guarnir-les amb flors i a arranjar el seu aspecte exterior.

Les visites al cementiri tenien un caire més ampli que l'anar a visitar les tombes familiars: la gent es passejava pel cementiri -o d'un cementiri a un altre, com a Barcelona, on n'hi ha més d'un- com qui va a donar el tomb per un parc. S'observaven les tombes i els mausoleus, els guarniments que hi havia en cada una... La posició social de les diferents persones o famílies no deixava, doncs, de quedar reflectida fins i tot després de la mort. Encara avui, molta gent es dedica, en aquesta diada dels Difunts, a portar flors no només als parents més propers, sinó a familiars més llunyans, amics o coneguts morts recentment. La visita al cementiri constitueix, ara per ara, un dels pocs signes col·lectius de record dels difunts a la nostra societat.

Tradicionalment s'ha considerat la mort com un fet quotidià, inevitable i lògic en la mesura que forma part del cicle natural que afecta persones, animals i plantes. *La mort és llei de vida*, afirma la dita popular. I en la concepció cíclica del temps i de l'existència que tenien les societats tradicionals, la mort era acceptada com un fet absolutament normal. La mort temuda era la imprevista: les desgràcies, la mort d'un jove, els mals dolents, les epidèmies, que trencaven el cicle natural en què els fills enterren els pares.

La concepció de la idea de la mort ha canviat força en la nostra societat, i fins i tot la forma de morir. És ben diferent morir a la casa pròpia, envoltat dels familiars, que a un hospital. La mort natural -avis, familiars vells...- és amagada o dissimulada als nens. En canvi, les imatges de la guerra o dels accidents es repeteixen constantment als mitjans de comunicació. La mort adquireix així un caire catastròfic i terrible, com mai l'havia tingut, que contrasta profundament amb l'acceptació natural que es troba implícita en els refranys, creences, pràctiques i tradicions populars referents als difunts.

Activitats

- 1.- Quin és el costum tradicional del dia de Tots Sants i sobretot del dia de Difunts (2 de novembre)
- 2.- Explica com ha canviat la idea i la relació amb la mort a la nostra societat.

ALGUNES DITES POPULARS DE TOTS SANTS

Per Tots Sants, capes i mocadors grans

Per Tots Sants, amagar les mans

Per Tots Sants, tots els vins són sans

Per Tots Sants i pels morts, si sembres blat colliràs escardots (en castellà "cardos")

Per Tots Sants, desa el vano i treu els guants

Entre Tots Sants i Nadal, pluja i vent faran prou mal